

ԳՅՈՒՄՐԵՑԻՆԵՐԻ ՏՈՆԱԿԱՆ ԵՎ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԾԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱԿՈՒՄ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն)

Ինչպես, մասամբ այսօր, այնպես էլ XIXդ. վերջերին և XXդ. սկզբներին գյումրեցիներն առանձնանում էին ավանդապատի վարքագծով, որի արաանայաությունն էր կենցաղում համագգային բնույթ ունեցող տոների ասարածվածությունը:

Գյումրեցիների կենցաղում առավել տարածված էին քրիստոնեական առնացույցի եները կաղմող, սակայն եեթանոսական ակունքներ ունեցող համաժողովրդական եեակյալ սաները՝ Նոր Տարի, եները կաղմող, սակայն Քրիստոսի Ծնունդ, Սուրբ Սարգիս, Տեսնընդատաջ (Տերընդեզ), Բարեկենդան (Բարեկենդանը), Մեծ պաս (Վեմծ պաս), Միջինը (Միջունը), Ծաղկագաղ (Ծաղգաղաղ), Չատիկ, Համարածում, Վարդավառ (Վարբևոռ), Սուրբ Ասավածածին (Խաղաղօրենք), Սուրբ Խաչ (Ուրոց): Տարածված էին նաև «Օխան անվան», Գրիգոր Լուսավորչին, Սուրբ Կարսպեանին, Սուրբ Հակոբին նվիրված տոներն ու պասերը: Գյումրին այն յոթօրինակ բնակավայրերից էր, որն ուներ ձևավորված քաղաքային ավանդույրներ, որոնց դրսևորումներից էր նաև մշակութային այդ ֆենոմենի առկայությունը համքարական կառույցներում²:

Ընդեուպ մինչև XIX դ.-ը հայ իրականության մեջ, այդ թվում նաև Գյումրիում արեեսավորական համքարություններն ունեին որոշակիաբեն ձևավորված տոնածխակուն համակարգ՝ իրենց եովսնավոր սրբերով և վերջիններիս նվիրված հաաուկ արարուակյւրգով: Համքարությունները աշաղաքյան էին դարձնում տոների և ծեսերի արարողակարգի ձևերի ու ժամկեաների ճշգրիա կուտարմանը և սաեղծել էին առնակուն նպաստային որոշակի համակարգ, որն ինչ-որ առումով եիշեցնում էր պետական և արեծվաթենական նմանաիպ ծաաայաւրյաւնների գործելակերպը: Համքապություններն իրենց կարիքավոր անդամներին օգնելու նպասակով արամաղաում էին սեիւուկան գւնծարանի գամալներից: Այդ օգնությունները շատ հաճախ արվում էին սաների և մատաղների սաիթով: Առանձին նշանավոր սաներին (Քրիստոսի Ծնունդ, Չատիկ և այլն) համքարությունները պարատիր փակում էին իրենց արեեսաանոցներն ու խանութները՝ աու օրերը համարելով հանգստյան: Դս չէր վերաբերում շրջաններից եկած բնակչությանը սպասարկող առևարական և մի քանի այլ հասաաաություններին:

Սովորույթի համաձայն հաակապես Նոր ասրվա, Քրիստոսի Ծննդի, Բարեկենդանի, Չատիկ և այլ սաների սաիթով իրենց վարպեաներին շնորհավորելիս, աշակեթաներն ու եեթավարպեաները նրանց անպաաաաու պետք է նվերներ մաաուցեին: Բացի այդ, համքարությունները նշում էին հաաուկ օրեր, որոնք նվիրված էին իրենց վարպեաների հիշատակին և այդ կապակցությամբ դարձյալ մաաաղներ էին անում³:

Պետք է նշել, որ ւարերի բնքացքում գյումրեցիների կենցաղում տարածված սաները իարերղանշական բնույթ ունեցող ծխաաաաաաւրյալին իրենց նորմերով կարգավորել են ներընտանեկան, ազգակցական, դրացիական խմրերի, ինչպես նաև համքա-

* Ծան. 1980-1993 թթ. ին էթնոսոցիոլոգիական օանոմաժաւին հեաագաաություններ են կատարվել Գյումրի քաղաքում, ինչպես նաև Շիրակի մարզի գյուղական բնակավայրերում: Ընդհանուր առմամբ հարցման են եներտրվել շուրջ 1900 անձինք, որոնք ներկայացնում են հայ էթնոսի ներէթնիկ այդ խմրի սեոաաարիքային և սոցիալ-մասնագիաական բուր խմրերը: Հավարված նյութերը գանվում են ՀՀ ԳԱԱ Հնագիաության և ազգագրության ինստիտուաի էթնոսոցիոլոգիայի բաժնում, ինչպես նաև եեղինակի անձնական արխիվում:

¹ Հ. Գյուեցյան, Տոնակաարություններ, Գյումրի (Ալեքսանդրապոլ, Լենինական), Եր., 1976, ՀԱԻ ԱԲԱ, Տեղը 2, էջ 100-165; Նաև՝ Կ. Սեղոսյան, Արեեստավորական ավանդույթները և դրանց արաահայաաությունները լենինականցիների կենցաղում (պատմաազգագրական ուսումնասիրություն), Հայ ազգագրություն և բանահյուաություն, Եր., 1974, էջ 227-251:

² Վ. Արաիաւ, Հայ համքարություններն Անդրկովկասի քաղաքներում (XVIII-XX դարասկիզբ), Եր., 1971:

³ Նույն տեղում, էջ 131-134:

բուրյանների անդամների փոխհարաբերությունները, դրանով իսկ ձևավորելով եարաբերությունների որոշակի համակարգ: Սակայն տոների ու ծեսերի կենցաղավարման եիմնական ոլորտն ընտանիքն էր, որում դասնք արաացություն էին անծի կենսակերպի եիմնական փուլերի փոխփոխությամբ՝ սկսած նրա ծննդից, անլանակաշաքյանից, ամուսնությանից, մինչև եանգուցյալի եիշատակման եեա կապված արարողությունները:

Խորերդալին կարգերի հաստատմամբ հայոց սոնական եամակարգը մաալ գարգացման նոր փուլ: Այն ազդեց նաև գյուժերեցիների սոնական վարքագծի վրա. դրա արտահայտվեց կենցաղում ավանդությանիև-կրոնական կին սաների ասաիճանական մոռուցման և դրան գուգահեա խորերդալին նոր սաների աարածման գործընթացներով:

1980 թվականին ողջ եունրապետությունում, այդ թվում նաև Եիրակի մարզում և մասնավորապես Գյուժերի քաղաքում անցկացրած էքոսոցիոլոլիական եեսագոասությունները եմարավորություն ավեցին ռացահայտելու ընակչության կենցաղում պահպանված աոների աարածվածության ամրոջական պասկերը: Այդ ժամանակաշրջանում ավանդությանիև-կրոնական սաներից գյուժերեցիների կենցաղում դեռևս նշվում էին Քրիստոսի ծնունդը (25 %), Ջաուիկը (25 %), Տեսունընդոռաջը (25 %), Վարդավաոր (25 %), Ս.Խաչը (22%) և Ս. Աստվածածինը (17%)⁴, որոնք ունեին գթթե համաչափ տարածվածություն: Տոնական այդ համալիրում սակայն ամենից տաթածվածը շարանակում էր մնալ Նոր Տարին⁵: Այն որոշակի փոփոխություններով և համալրամներով հանդերձ դեռևս սճժ չափով պահերանում էին ավանդական Ամանորի եես աոնչվող ենագույն ծեսերն ու սովորույթները:

1980-ական թվականներին խորերդալին նոր սաներից առավելապես նշվում էին Կանանց միջագգային օրվան («Մարաի 8»՝ 95%), Հաթանակին («Մալիսի 9»՝ 87%) և Աշխաավորներին («Մալիսի 1»՝ 84%) նվիրված սաները⁶, որոնք մուռք գործելով գյուժերեցիների կենցաղ, արդեն ձեռք էին ըերել ափամրաթային որոշակի նորմեր:

XXI. վերջերին աեղի ունեցած մի շարք նշանակալից, շրջադարձային իրադարձություններ (դեկտեմբերյան երկրաշարժ, դարաբաղյան համագգային շարժում, խորերդալին համակարգի փուլգամ, անկախ պետականության ստեղծում) իրենց արաացությունը գտան գյուժերեցիների տոնական վարքագծում: Չևավորվեց և եեսագայում լրամշակվեց նաև ազգային պետական նոր աոնացույցը, որում ազգային-պետական նոր արժեքների եես միասին որոշակիարեն հաշվի էր աոնված նուև կենցաղ մուաք գործած նոր աոների ավանդութացման իրողությունը:

Դարավերջին գյուժերեցիների շրջանում աեղի ունեցած աոնական վարքագծային փոփոխություններն ընդհանուր աոմամբ դրսևորեցին նախկին խորերդալին աոների անկման և ալանդությանիև-կրոնական տոնների վերաաարածման եակընթաց միտումներ: Այսպես, 1992թվականին կաաարած էքոսոցիոլոլիական եեսագոասությունների արգյունքում նրանց աոնական վարքագծում աեղի ունեցած փոփոխություններն այս պատկերն ունեին՝ Ջաուիկ՝ 85%, Վարդավաա՝ 57%, Տևաոնընդառաջ 34%, Ս.Խաչ՝ 37%, «Մարաի 8»՝ 34%, «Մալիսի 9»՝ 15%, «Մալիսի 1»՝ 4% և ալըն⁷: Տոնական այդ ընդհանուր համալիրում կաաարված փոփոխություններն, ռսա էության, ոչ թև խորքային են, այլ առավելապես կրում են էթնիկական. եոգերանական, կրոնական և քուղաքական ընույթ: Ի դեգ, այսաեղ աոանճմակի դեր խաղաց ազգային գարթոնքի գործոնը:

XX դ. վերջին պետական տոնացույցը համալրվեց ևս մեկով՝ 1988 թվականի դեկտեմբերյան երկրաշարժի գոների եիշատակման օրը («Դեկտեմբերի 7»): Այն Սեծ Եղեոնի (Մարիլի 24) համաժողովրդական սգո օրվա եես միասին ըավական ամրուպնդվել է գյուժերեցիների կենցաղում: Ուշագրավ է, որ հայոց պաամական անցյալի ողջ իրալարձաթյունների արժեքավորման համաաեքսաում այս աղեար, որը խլեց հագա-

⁴ Մ. Մկրտչյան, Հայասանի Հանրապետության ընակչության արդի տոնածիսական համակարգը (էքոսոցիոլոլիական եետագոասություն), թեկնածուական աաեմախոսություն, Եր., 1997, էջ 204:

⁵ Նույն տեղում, էջ 75, 204:

⁶ Մ. Մկրտչյան, Հայոց քրիստոնեական աոների կենցաղավարման և ընակչության կրոնատածության վարքագծային փոփոխությունները XX դարում (էքոսոցիոլոլիական եետագոասություն), Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, Եր., 2001, էջ 400:

⁷ Նույն տեղում. էջ 204:

բավար գյումրեցիների կյանք, նրանց ինքնագիտակցության մեջ գթադեցնում է կենսաբուսական առեղ (50%), գերազանցելով մույնիսկ Հայոց Մեծ Եղեռնին (38%)⁸:

Եվ՝ անցյալում և՛ այսօր գյումրեցիների կրթական վարքագծում գերակայալը ծիսականության գործունե է, որի ամենացայտուն դրսևորումը կենցաղում ավանդույթային կրթական սաների ապրածվածությամբ է:

Ուսումնասիրությանն ենք ցույց են տալիս, որ անկախ այն եանգամանքից, որ եայլը մույնիսկ չի էլ գիտակցում իր կաաարած առնի կամ ծեսի քրիստոնեական իմաստը, այդուհանդերձ, մեծ մասամբ այդ արարողությունների եետևալական պահպանումն ու կաաարումն էր, որ սովանդարար մույնացվում էր եայլ քրիստանլայի կերպարի եետա: Բսկ քրիստոնեակուսն կրանը եայլոց մեջ ունեցել է ազգային նկարագիր: Այսինքն, դա մշանակում է, որ ինչպես սյուր, այնպես շլ գյումրեցիների շրջանում, ազգային նկարագիր ունի կենցաղում եավատքի դրսևորման ամենագանգվածային ձևը՝ ավսնդուրային-կրթական սանը և ծեսը:

Հարկ է վսասել, որ սաների նշումը, լինելով եավատքի արաաեայաման աարածված ձև, կարևոր դեր է խալում կրանական եավատքի ձևավորման գործում: Պատաեական չէ, որ մույնիսկ մեր օրերում քե՛կ կրանական և թե՛ աշխարհիկ կառույցները բավական մեծ նշանակություն են աալիս այդ գործունեքին:

Խորերդային եամակարգի եակակրթական-աթեաաական գաղաիաըախոսական ուղղվածությունը, սերունդների եավատամերժումային արժեքային դասաիարակությամբ օրյեկաիվորեն եանգեքին նրան, որ գյումրեցիների շրջանում աաաիճանարար թուլացալ կրանական վարքագիծը: Այապես, արդեն խորերդային վերջին շրջանում իրենց եավսաացյալ եամարում էին գյումրեցիների միայն 45%-ը, անեավատները կազմում էին 35%, սասաանվադների կարգավիճակում էին 16%-ը, իսկ 4%-ը ունեին կրոնի դեմ ակաիվ պայքարողների վարքագիծ⁹: Ի դեպ, խորերդային ժամանակաշրջանում հալաաացյալ գյումրեցիների այս ցուցանիշն ամենաարարժր էր ողջ եանրապետության մասշաարով, որը մեկ անգամ ևս վկայում է նրանց ավսնդուադան քնուքարքի մալին:

Ղարարաղյան եամագգային շարժմամբ պայմանավորված ազգային գարթոնքը, միաժամանակ նպասաեց գյումրեցիների կրանաաածության կարուկ աճին: Էթնոսոցիոլոգիական եեաագոաաությունների ավալներով 1990-ական թվականների սկզբներին (1992թ.) գյումրեցի եավաաացյալների թիվն արդեն կրկնաաակվել էր (89%): Դրան գազընթաց կրճաավել են կրոնի նկաամամբ աաաանվադները (10%) և մասնավորապես՝ անեավատները (1%): Իսկ կրոնի դեմ ակաիվ պայքարողներ այլևս չկային¹⁰:

Նշենք նաև, որ մախորդ դարավերջին գյումրեցիների ինչպես առնածիսական, այնգես շլ վերջինիս եեա սերսարեն առնչվող եավատքի վարքագծերում կաաարված այս փոլոխությունները դարձյալ ունեին ոչ այնքան խորքային, որքան էթնոշակութային, եոգերանական և քաղաքական երանգալորում: Ուշագրավ է, որ գյումրեցիների՝ եկեղեցի կամ այլ սրբավայրեր եաճախելու շարժաթիթների եամայիրում, ըսա էթնոսոցիոլոգիական եեաագոաաությունների, գերակայողը մամավաաության սովորույթն է (1980 թ. 22%,¹¹ 1992 թ.՝ 66%¹²), որը դարձյալ ամենաարարժր ցուցանիշն է ողջ Հայասաանում և որի աարածման միաումները եաակապես վերջին շրջանում ակնեայա են: Այս աաումալ եաջորդ աեղը գրադեցնում էր աղոթքի կամ սղոթելու գործունը, որի տարածման միաումը մասնավորապես եաիարերդային շրջանում նկաաելի է (1980 թ.՝ 22%¹³, 1992 թ.՝ 25%¹⁴): Այս ուսումնասիրությունները հասաաաեքին այն աեսակեար,

⁸ Մ. Մկրտչյան, Հայասանի Հանրապետության բնակչության արդի առնածիսական համակարգը..., էջ 201:

⁹ Նույն տեղում, էջ 193:

¹⁰ Մ. Մկրտչյան, Հայոց քրիստոնեական առների կենցաղավարման և բնակչության կրոնաաածության վարքագծային փոլոխությունները XX դարում ..., էջ 401:

¹¹ Էթնոսոցիոլոգիական եեաագոաաություններ, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ գիտարշավ, քղթ. 2 (Գյումրի, 1980):

¹² Մ. Մկրտչյան, Հայասանի Հանրապետության բնակչության արդի տոնածիսական համակարգը ..., էջ 197:

¹³ Մ. Մկրտչյան, Էթնոսոցիոլոգիական եեաագոաաություններ ... քղթ. 2:

որ գյումրեցի եավաացյալի (45%) կերսրսրում սաաջնային աեղը դարձյալ գրաղեցնում է ալանլութային-կրոնական աոն կաա ծես կաաարողը: Ըսա դիաարկումների, եկեղեցի եաաախելու գլխավոր մաաիվը 1980-ալրսն թվականներին դա գուա սումաաիսական ընույթի արարողություններն էին: Այդ եավատացյալների գերակշաա մասը մախսաաալութունը աալիա է մոմավաաությանը, աոներին, ծեսերին, ուխտերին, մատաղներին (47%) և ոչ թե օրինակ՝ աղոթքին, քարալին, աաաշխարությանը, սրաս սրահելուն և ալլն (13%), որոնք եավաաացյալի բուն կերսրսըն արաագուղղ խորքային ցուցիչներ են: Մնացաա մասի եամար այցելության գլխավոր առիթը սրրավայրի, որալես սրաամական հաշարաանի ընկալումն է և ժամանցի կսգմակերպման գործոնը (25%): Նշենք մաև, որ խորերդային վերջին շրջանում գյումրեցիների մի նկաառելի եատվաա (13%)չէո եաաախում եկեղեցի (եիմնականում պետական և կուսակցական էլիաար խմբերը):¹⁵ Ինչպես տեսնում ենք, XX դ. վերջերին գյումրեցիների՝ եկեղեցի կամ ալլ սրրավալ ր այցելելու շարժաաիքների եամակարգում կաաարվաա վաաալութունները եիմնականում պայմանավորվաա են դսրձյալ աոնաաիսական ընույթի գործոնների աաուվ:

Ուշագրաալ է ալն եամգամանքը, որ վերջին շրջանում նկսավում է եկեղեցի այցելողների որոշակի աա, որում գուա պաամական եուշարաանի կամ ժամանցի մաաիվի նվագմանը գուգաեեո (11%) բավական մեաացել է կրանական ընույթի գործոնի (օրինակ՝ աղոթք 25%) դերը: Այնուամենայնիվ, սրրավալը այցելելու շարժաաիքների բաաաղակալին ալս փաաիթութունը գլխավաաաղես սրայմանավորվաա է աոցումալին շրջանում եկեղեցա, կրոնի, ագգի նկսամամր գյումրեցիների արժեքային մոր ընկալումներով, որոնք ունեին ոչ ալնքան կրանական, որքան էթնոքսալութական երանգա. վորում: Նշենք մաև, որ ալանդութային-կրոնական սաների կենցաղսվարման մասշաարների մեաացման և եավատքի վարքագծի ալաիվացման միսամները նկաառելի են գյումրեցիների սոցիալ-մասնագիտական գրեթե բալոր խմբերում, մասնավաաալես պետական ու ֆինանսական վերնախաալի շրջանում, ինչը պայմանավորվաա է պետական-քաղաքական մար եամակարգում լգաաության և եկեղեցալ միջե եարարերությունների որակական փաաիթությամր, ինչպես մաև կրոնը յիարժեք ընդամող պետական-քաղաքական մոր եամակարգին արագ աղապաացվելու մաաիվներով:

Ընդեանուր աամամր, գյումրեցիների աոնաաիսական ալաիվ վարքագիծը մեա չաաիով պայմանավորվաա էր (և՛ է) մրանց էթնոաղովաղագրական կաաուցվաաքով, որաեղ գերակալողը արեմաաեալ շերան է: Իսկ վերջինս, ոչ սրալս դսմրեցիների, ալլ ընդեանըապես եալ էթնոսի ոոօ եերակաաացվաաքում աաանձնանում է ալանդաաաե խորր ընութագրով, ինչը և ցույց ալեցին ագգագրական և էթնոաղաղիական ոսումն-մասիթությունների արգյունքները:

ИЗМЕНЕНИЯ В ПРАЗДНИЧНОМ И РЕЛИГИОЗНОМ ПОВЕДЕНИИ ГЮМРИЙЦЕВ ЗА ПОСЛЕДНЕЕ СТОЛЕТИЕ (этносоциологическое исследование)

___ Резюме ___

___ С. Мкртчян ___

Праздники у гюмрийцев в основном бытовали в кругу родственников, соседей и в особенности в семье. Именно в семье по ходу социализации личности происходит процесс традиционализации праздников.

Сопоставительный анализ результатов исследования по верованиям и праздничному поведению гюмрийцев показывает, что в них преобладает обрядовый компонент.

¹⁴ Մ. Մկրտչյան, Հայաստանի Հանրապետության ընկալության արդի տոնաաիսական եամակարգը, քղթ. 2 (Գյումրի, 1980):

¹⁵ Մ. Մկրտչյան, Էթնոսոցիոլոգիական եետազոութություններ ... քղթ. 2:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 138-141:

Социально-структурные изменения среди верующих и участников празднеств как в Гюмри, так и по всей Армении в советский период в основном были обусловлены государственно-политической системой, с ее антирелигиозной направленностью.

События конца XX в. (декабрьское землетрясение, Карабахское общенародное движение, развал советской системы, становление армянской независимой государственности) отразились на религиозно-праздничном поведении гюмрийцев. Изменения в этих сферах (снижение масштабов бытования советских праздников и постепенное распространение религиозных верований и традиционных праздников) в основном имели этнический, политический и психологический характер.